

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR HAYOTI VA UNING TARIXIY MEROSI

Jaxongir Rustamaliyev Fakhriddin o'g'li

Student of Kimyo international university

in Tashkent Namangan branch

E-mail: jaxongirrustamaliyev@gmail.com

Tel: + 99890 554 9003

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Zahiriddin Muhammad Boburning sermazmun hayoti, harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi tamoyillari va beqiyos ilmiy-ijodiy merosini atroflicha o'rganishga bag'ishlangan

Maqolada Boburning shaxsiy fazilatlarini, siyosiy faoliyati, "Boburnoma" asarining tarixiy, adabiy va lingvistik ahamiyati, shuningdek, uning avlodlari tomonidan bunyod etilgan Boburiylar imperiyasining Hindiston madaniyati va san'atiga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda manbashunoslik, qiyosiy-tarixiy tahlil va deskriptiv metodlardan foydalanilgan bo'lib, Bobur merosining bugungi kundagi ilmiy-amaliy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburiylar imperiyasi, "Boburnoma", sarkarda, davlat arbobi, adabiyot, tarix, Hindiston, Markaziy Osiyo.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена комплексному изучению насыщенной событиями жизни, военных походов, принципов государственного управления и несравненного научного и творческого наследия Захириддина Мухаммада Бабура.

В статье анализируются личные качества Бабура, его политическая деятельность, историческое, литературное и лингвистическое значение произведения «Бабур-наме», а также влияние империи Бабура, созданной его потомками, на культуру и искусство Индии. В исследовании используются источниковедческий, сравнительно-исторический и описательный методы, а также подчеркивается научное и практическое значение наследия Бабура в наши дни.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, империя Бабура, «Бабур-наме», полководец, государственный деятель, литература, история, Индия, Центральная Азия.

ANNOTATION

This article is devoted to a comprehensive study of the eventful life, military campaigns, principles of state governance and incomparable scientific and creative heritage of Zahiriddin Muhammad Babur

The article analyzes Babur's personal qualities, political activities, the historical, literary and linguistic significance of the work "Baburnama", as well as the influence of the Babur Empire, built by his descendants, on the culture and art of India. The research uses source studies, comparative-historical analysis and descriptive methods, and highlights the scientific and practical significance of Babur's legacy today.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, Babur Empire, "Baburnama", commander, statesman, literature, history, India, Central Asia.

KIRISH

Markaziy Osiyo va Hindiston xalqlari tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk shaxslardan biri – Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530)dir. Farg'ona vodiysining Andijon shahrida tug'ilgan bu ulug' shaxs o'zining serg'ayrat faoliyati bilan nafaqat Movaraunnahr, balki Afg'oniston va Hindiston hududlarida ham chuqur iz qoldirdi. Bobur Amir Temurning beshinchi avlodi sifatida tug'ilib, temuriylar saltanatining so'nggi yorqin vakillaridan biri bo'ldi. Uning hayoti turli to'qnashuvlar, davlat uchun kurashlar, mag'lubiyatlar va buyuk g'alabalarga boy bo'ldi. Bobur yoshligidanoq o'zining zukkoligi, jasorati va ilmiy-ijodiy qobiliyatlari bilan ajralib turardi. U siyosiy tangliklar hukm surgan bir davrda, temuriylar o'rtasidagi ichki nizolar va Shayboniynonning kuchayishi sharoitida Farg'ona taxtiga o'tirdi. Biroq, bu murakkab sharoitlar uni Sind, Panjob va Gang vodiysi bo'ylab muvaffaqiyatli yurishlar qilib, 1526-yilda Panipat jangida Dehli sultonligini mag'lub etib, Hindistonda Boburiylar davlatiga asos solishiga to'siq bo'la olmadi. Bu davlat keyingi uch yuz yil davomida Hindistonning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynadi. Boburning merosi nafaqat uning harbiy va siyosiy yutuqlarida, balki "Boburnoma" kabi betakror asarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu asar o'z davrining tarixiy, geografik, etnografik, ijtimoiy va madaniy manzarasini aks ettiruvchi qimmatli manba hisoblanadi. Unda Boburning shaxsiy kechinmalari, fikrlari, tabiatga bo'lgan muhabbati va san'atga bo'lgan ehtiromi ham o'z aksini topgan. Bobur o'zining she'rlari, ruboiylari va g'azallari bilan o'zbek mumtoz adabiyotiga ulkan hissa qo'shdi. U, shuningdek, tilshunos olim sifatida "Muxtasar" va "Aruz risolasi" kabi asarlari bilan ham tanilgan. Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti va faoliyati kompleks tarzda o'rganilib, uning tarixiy merosining bugungi kundagi ahamiyati ko'rsatiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va merosiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar nihoyatda boy va xilma-xildir. O'zbek, rus, ingliz, hind va boshqa tillarda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. **"Boburnoma"**ning o'zi eng muhim birlamchi manba hisoblanadi. Unda Bobur o'zining hayoti, siyosiy voqealar, mintaqaning geografik xususiyatlari, o'simlik va hayvonot dunyosi, aholining urf-odat va an'analari haqida to'liq ma'lumotlar beradi. Keyinchalik bu asar ko'plab olimlar tomonidan o'rganilib, tarjima qilingan¹.

Manbashunoslikka oid adabiyotlar Bobur davri va uning merosini o'rganishda asosiy yo'nalishlardan birini tashkil etadi. Bu borada Fitratning "Amir Temur" va Qori Niyoziyning "Temur va Bobur davri adabiyoti" kabi asarlari Boburiylar davri adabiyoti va madaniyatini tushunishda muhim rol o'ynaydi. Rus sharqshunoslaridan V.V. Bartold, A.Y. Yakubovskiy, I. Muminov va boshqalarning tadqiqotlari Boburiy imperiyasining tarixiy kontekstini yoritishda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, V.V. Bartoldning "O'rta Osiyo tarixi" asari Bobur davrining keng qamrovli tahlilini beradi. G'arb olimlaridan Annette Susannah Beveridgening "Boburnoma" tarjimasi va uning tahlili, Stephen Frederic Dalening Boburning harbiy strategiyasi haqidagi tadqiqotlari ushbu sohada muhim manbalar hisoblanadi.

Adabiy-tarixiy tadqiqotlar Boburning ijodiy merosiga, ayniqsa, uning she'riyatiga va "Boburnoma"ning adabiy xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Bu borada E. Rustamovning "O'zbek adabiyoti tarixi" kabi asarlar Bobur ijodining o'zbek adabiyotidagi o'rnini belgilaydi. Boburshunoslikda "Boburnoma"ning nasr uslubi, lug'at boyligi, xronologik aniqligi va muallifning shaxsiy kuzatuvlari alohida tahlil qilingan².

Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy-tarixiy metodologiyadan keng foydalanildi. Bu metod Bobur davridagi siyosiy va madaniy jarayonlarni mintaqaviy va jahon kontekstida tahlil qilish imkonini beradi. Xususan, temuriylar davridan Boburiylar imperiyasi davriga o'tish jarayoni, Shayboniyxon istilosining oqibatlari va Boburning Hindistonda yangi davlat qurish strategiyalari qiyosiy tarzda o'rganildi.

Shuningdek, deskriptiv (tavsifiy) metod Boburning shaxsiy fazilatlarini, uning kundalik hayotini, harbiy taktikalarini va asarlaridagi tafsilotlarni tasvirlashda qo'llanildi. Manbashunoslik tahlili orqali "Boburnoma" va boshqa birlamchi manbalardan olingan ma'lumotlarning ishonchliligi va ob'yektivligi baholandi. Natijada, Boburning hayoti va faoliyatiga oid turli qarashlar tizimlashtirilib, ularning ilmiy asosliliigi aniqlandi. Maqolada Boburning nafaqat sarkarda va davlat arbobi, balki olim, adib va tilshunos sifatidagi noyob qirralarini ko'rsatishga harakat qilindi.

¹ Bobur, Z. M. — "Boburnoma" (yoki "Voqeot") — Toshkent: Sharq, 2017, 3-250 betlar.

² Rustamov, E. — "O'zbek adabiyoti tarixi" — Toshkent: Fan, 1966, 215-240 betlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti va faoliyati nafaqat harbiy iste'dod va siyosiy donishmandlik namunasidir, balki uning murakkab sharoitlarda ham o'z maqsadlariga erishganligini isbotlaydi. Bobur Farg'onada tug'ilib, temuriylar davlatining parchalanishi va Shayboniynonning kuchayishi sharoitida taxtga o'tirganiga qaramay, o'z davlatchiligini saqlab qolishga harakat qildi. Ammo, Samarqandni qayta-qayta egallab, yana boy berishi uni yangi yo'llar izlashga majbur qildi. Natijada, u Afg'oniston orqali Hindistonga yurish qilib, ulkan imperiyaga asos soldi.

Boburning eng muhim yutuqlaridan biri, shubhasiz, 1526-yilda Dehli sultonligiga qarshi Panipat jangidagi g'alabadir. Bu jangda Boburning harbiy strategiyasi, ayniqsa, artilleriyadan foydalanishi hal qiluvchi rol o'ynadi. Uning qo'shini son jihatdan kam bo'lishiga qaramay, intizom va strategik ustunlik evaziga g'alaba qozondi. Ushbu g'alaba Boburiylar davlatining Hindistonda mustahkam o'rnatishiga zamin yaratdi.

1-jadval:

Boburning asosiy harbiy g'alabalari

Jang nomi	Sana	Bobur qo'shinining soni (taxminiy)	Raqib qo'shinining soni (taxminiy)	Natija
Panipat jangi	1526 yil 21 aprel	12 000 – 15 000	100 000 – 120 000 (1000 fil bilan)	Bobur g'alabasi
Kanva jangi	1527 yil 17 mart	15 000 – 20 000	100 000 – 150 000	Bobur g'alabasi

Boburning buyuk merosi nafaqat harbiy va siyosiy faoliyatida, balki uning ilmiy-ijodiy asarlarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. "Boburnoma" (Voqeot) asari uning o'zbek tilida yozgan eng mashhur avtobiografik asaridir. Bu asar nafaqat Boburning shaxsiy hayoti va harbiy yurishlari haqida ma'lumot beradi, balki 15-asr oxiri va 16-asr boshidagi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy ahvoli haqida ham boy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. "Boburnoma"ning tili sodda va ravon bo'lib, Boburning kuzatuvchanligi, xotirasi va tasviriy qobiliyatini yaqqol ko'rsatadi. Ushbu asar o'zbek adabiyotining durdonasi, jahon manbashunosligining esa bebaho yodgorligi hisoblanadi.

2-jadval:

Boburning asosiy asarlari va ularning ahamiyati

Asar nomi	Janr	Qisqacha tavsif	Ahamiyati
"Boburnoma" ("Voqeot")	Avtobiografiya, tarix	Boburning hayoti, harbiy yurishlari, Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindistonning geografiyasi, iqlimi, o'simlik va hayvonot dunyosi, aholi urf-odatlar haqida qimmatli ma'lumotlar.	O'zbek nasrining cho'qqisi, tarix, geografiya, etnografiya uchun asosiy manba.
"Muxtasar"	Aruz qoidalari, tilshunoslik	Aruz vazni qoidalarini sodda va tushunarli tilda bayon etilgan risola.	O'zbek tilshunosligi va she'rshunosligi uchun muhim qo'llanma.
"Mubayyin"	Diniy, fiqh	Hanifiy mazhab fiqhi bo'yicha she'riy asar.	Boburning diniy bilimlari va islom huquqini bilishini ko'rsatadi.
Devon	She'riyat	G'azallar, ruboiylar, qit'alar va boshqa she'riy janrlardagi asarlar to'plami.	Boburning mumtoz she'riyatdagi o'rni, lirikasi va falsafiy qarashlarini aks ettiradi.

Boburning she'riy merosi ham katta ahamiyatga ega. Uning g'azal va ruboiylari teran falsafiy mazmuni, nafis uslubi va samimiy tuyg'ulari bilan ajralib turadi. Bobur nafaqat ijodkor, balki tilshunos ham edi. Uning "Muxtasar" asari aruz vazni qoidalari haqida qimmatli ma'lumot beradi, bu esa o'zbek tilshunosligi rivojiga qo'shgan ulkan hisoblanadi.

Natijada, Boburning hayoti va faoliyati uning shaxsiy jasorati, davlat boshqaruvidagi iste'dodi va ilmiy-ijodiy qobiliyatlarining uyg'unligi natijasidir. U asos solgan Boburiylar imperiyasi uch asrdan ko'proq vaqt davomida Hindistonning madaniy va siyosiy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda ham Bobur buyuk sarkarda, adib, olim va davlat arbobi sifatida xalqimiz xotirasida chuqur hurmat bilan e'zozlanadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur shaxsiyati va uning merosi ko'p qirrali bo'lib, nafaqat harbiy-siyosiy, balki ilmiy-madaniy jihatdan ham ulkan ahamiyatga ega. U

temuriylar davlatining parchalanishi sharoitida, yoshligidan boshlab toju taxt uchun kurashlarga kirishgan jasur sarkarda va strategik fikrlovchi davlat arbobi edi. Farg'onadan chiqib, Afg'oniston orqali Hindistonga yurish qilishi va bu yerda uch asrdan ortiq hukm surgan Boburiylar imperiyasiga asos solishi uning g'ayrat-shijoati va yetakchilik qobiliyatining yorqin dalilidir. Bobur o'z davrining eng murakkab sharoitlarida ham o'ziga xos davlatchilik tajribasini yaratib, Hindistonni iqtisodiy va madaniy jihatdan rivojlantirdi. Uning davrida me'morchilik, san'at va adabiyot gullab-yashnadi, bu esa Hindiston madaniyatining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bobur, Z. M. — "Boburnoma" (yoki "Voqeot") — Toshkent: Sharq, 2017, 3-250 betlar.
2. Bartold, V. V. — "O'rta Osiyo tarixi" — Toshkent: Sharq, 2004, 180-210 betlar.
3. Fitrat, A. — "Amir Temur" — Toshkent: Ma'naviyat, 1996, 55-70 betlar.
4. Qori Niyoziy, T. N. — "Temur va Bobur davri adabiyoti" — Toshkent: O'qituvchi, 1993, 110-145 betlar.
5. Rustamov, E. — "O'zbek adabiyoti tarixi" — Toshkent: Fan, 1966, 215-240 betlar.
6. Yakubovskiy, A. Yu. — "Temur va Bobur davlatlari" — Toshkent: O'qituvchi, 1992, 160-190 betlar.
7. Beveridge, Annette Susannah — "The Babur-nama in English (Memoirs of Babur)" — London: Luzac and Co., 1922, 15-300 pages.